

Оліяр М.П.

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності

*Оліяр Марія Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

Анотація. У статті розкрито зміст та структуру комунікативно-стратегічної діяльності вчителя початкової школи. З'ясовано роль комунікативно-стратегічної діяльності у формуванні професійної культури педагога. Охарактеризовано соціокультурне середовище вищого навчального закладу як чинник формування комунікативних якостей майбутнього вчителя. Встановлено взаємозв'язок між комунікативною стратегією та комунікативною поведінкою педагога.

Ключові слова: *майбутній учитель початкових класів, комунікативно-стратегічна компетентність, комунікативно-стратегічна діяльність, соціокультурне середовище вищого навчального закладу, комунікативна поведінка педагога.*

Кардинальні зміни сучасного українського суспільства, пов'язані із зміцненням процесів демократизації в Українській державі, європейською інтеграцією, утвердженням на міжнародній арені, зумовлюють необхідність розширення комунікативного простору, формування фахівців з високим рівнем загальної та комунікативної культури, які можуть вільно та конструктивно спілкуватися в різноманітних життєвих і професійних умовах, гнучко реагувати на зміни комунікативної ситуації. Учитель початкової школи – це фахівець системи професій типу “людина – людина”, для якого мовлення – основне знаряддя праці, а педагогічне спілкування – провідний вид діяльності, ефективність якої залежить від володіння вчителем комунікативними стратегіями і тактиками як основним засобом розв'язання комунікативних проблем. У зв'язку з цим однією з найважливіших якостей педагога є його комунікативно-стратегічна компетентність, яка реалізується в комунікативно-стратегічній діяльності.

Сутність професійної діяльності розкрита в дослідженнях багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних науковців (О.Абдуліна, І.Богданова, А.Богущ, Ф.Гоноболін, М.Євтух, В.Кан-Калик, Е.Карпова, Н.Кічук, В.Крутецький, Н.Кузьміна, З.Курлянд, В.Лозова, Н.Ничкало, В.Сластьонін, Л.Спирін, Г.Сухобська, Н.Тализіна, Г.Троцко, Р.Хмелюк, О.Щербаков, М.Ярмаченко та ін.). Зокрема, професійна діяльність вчителя початкової школи та особливості фахової підготовки майбутніх педагогів стали об'єктом досліджень А.Алексюка, Н.Бібік, В.Бондаря, С.Гончаренка, І.Зязюна, Л.Коваль,

Н.Ничкало, О.Савченко, Л.Хомич, Л.Хоружої, М.Фіцули, І.Шапошнікової та ін. Однак комунікативно-стратегічна діяльність учителя початкової школи ще не була предметом детального наукового дослідження.

Тому метою статті є розкрити зміст комунікативно-стратегічної діяльності майбутніх учителів початкових класів. Для цього необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати основні наукові підходи до визначення поняття “комунікативно-стратегічна діяльність майбутнього вчителя початкових класів”; 2) з’ясувати сутність та структуру комунікативно-стратегічної діяльності.

Як відомо, загальну теорію мовленнєвої діяльності розробляли такі відомі вчені, як А.Богущ, Л.Варзацька, М.Вашуленко, Л.Виготський, М.Жинкін, І.Зимня, Д.Ельконін, О.Леонт’єв, М.Львов, О.Реформатський та ін. Зокрема, І.Зимня характеризує мовленнєву діяльність як “активний цілеспрямований, мотивований, предметний (змістовий) процес подання і (або) прийому сформованої за допомогою мови думки, спрямованої на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини в процесі спілкування” [3, с. 121]. Відповідно до теорії мовленнєвої діяльності процес мовлення включає такі етапи: 1) орієнтування в умовах спілкування; 2) планування ходу думки; 3) добір найбільш відповідних мовних засобів для її вираження; 4) забезпечення зворотного зв’язку [7, с. 45] [6]. У найбільш загальному вигляді мовленнєва діяльність педагога виступає у вигляді рецепції, тобто сприйняття, інтеракції (взаємодії) та продукції [2].

Породження всіх різновидів мовленнєвої діяльності, у тому числі комунікативно-стратегічної, розпочинається з потреби, її трансформації в мотив, який визначає низку цілей, далі здійснюється орієнтування в змісті діяльності, її прогнозування, планування, реалізація складеної програми у вигляді мовленнєвих дій та операцій, контроль, який передбачає співвіднесення результату з цілями діяльності, корекція. Така послідовність свідчить про системність діяльності, в структурі якої мета співвідноситься з діями, завдання – з операціями як способами здійснення дій. Таким чином,

мовленнєву діяльність загалом та комунікативно-стратегічну діяльність зокрема можна охарактеризувати як складну систему дій, спрямовану на досягнення мети. Матеріалом, яким оперує вчитель початкових класів у процесі комунікативно-стратегічної діяльності, є інформація та її вплив та емоційно-пізнавальну сферу молодшого школяра.

Характеризуючи комунікативно-стратегічну діяльність як різновид мовленнєвої діяльності, зазначимо, що визначення і реалізація сукупності чи послідовності цілеспрямованих дій відповідно до мети мовленнєвої діяльності не завжди забезпечують бажаний результат, це може відбутися лише за ідеальних умов, коли ніщо не впливає негативно на хід діяльності. Коли ж умови мовленнєвої взаємодії не зовсім сприятливі, її суб'єкт чи об'єкт не цілком готовий до здійснення такої діяльності чи її сприйняття тощо (а саме такими, як правило, є умови професійної діяльності педагога), необхідна з'єднувальна ланка, своєрідний спосіб управління діяльністю, який за будь-яких умов може забезпечити зв'язок між компонентами системи "мета – діяльність – результат". Саме такою ланкою є комунікативна стратегія. Стратегічний підхід передбачає не лише реалізацію мовленнєвої діяльності як певної системи дій, а її стратегічну спрямованість на найбільш повне досягнення поставленої мети, спланованість, економність засобів і зусиль, максимальну ефективність на кожному етапі реалізації та досягнення бажаного результату.

Таким чином, комунікативну стратегію не можна ототожнювати з дією чи операцією. Стратегічність пронизує всю структуру мовленнєвої діяльності, починаючи від мети і закінчуючи результатом та, за необхідності, його корекцією, і забезпечує системність діяльності. При стратегічному підході технологічний компонент діяльності чітко спрямований на реалізацію мотиваційного та цільового компонентів (стратегічної мети) з метою найбільш повного досягнення її результату. В ідеалі стратегія реалізована тоді, коли корегувальний етап мовленнєвої діяльності виявляється зайвим. Ефективність обраної комунікативної стратегії, на наш погляд, залежить від того, наскільки

чітко буде спрогнозовано результат діяльності, який відповідає визначеній меті. Результатом комунікативно-стратегічної діяльності педагога є зміна обсягу і якості знань та емоційного стану учнів, що відображається в продуктах цієї діяльності та особливостях комунікативної поведінки і відповідає параметрам, запланованим педагогом.

Комунікативні тактики, які входять до складу стратегії і є способами її реалізації, також не можна співвідносити лише з мовленнєвими діями та операціями. На кожному етапі комунікативно-стратегічної діяльності стратегії реалізуються за допомогою однієї або кількох тактик, які виступають як конкретні моделі комунікативної поведінки вчителя, що підпорядковуються єдиній стратегії як обраній відповідно до комунікативної ситуації узагальненій моделі комунікативної діяльності. Дієвість комунікативної стратегії виявляється не тільки в оптимальній побудові комунікативного акту відповідно до ситуації, але й у впливі на саму ситуацію та можливості змінити її.

Таким чином, комунікативно-стратегічна діяльність вчителя початкової школи – це формалізований (пов'язаний з певною сферою застосування), обумовлений особливостями соціокультурного середовища початкової школи складний продуктивний вид педагогічної діяльності вчителя, що являє собою набір комунікативних стратегій і тактик, які застосовуються в процесі комунікативної взаємодії з учнем як суб'єктом діяльності. Як і загалом мовленнєвій, комунікативно-стратегічній діяльності притаманна процесуальність, тобто вона являє собою складну систему з властивою їй структурою, що постійно перебуває в стані розвитку. Зокрема, до структури комунікативно-стратегічної діяльності вчителя входить мотиваційний компонент (потреби, мотиви діяльності); цільовий компонент (мета, завдання діяльності); технологічний компонент (дії, операції); результативний компонент (результат діяльності, його оцінка); корегувальний компонент (корекція результату).

Зміст комунікативно-стратегічної діяльності педагога можна також розкрити на основі культурологічного підходу (Ю.Давидов, М.Каган, Е.Маркарян,

В.Межуєв та ін.), оскільки саме культура як певний рівень розвитку суспільства визначає систему цінностей сучасного фахівця, регулює його індивідуальну та соціальну поведінку, виконання особистісних і професійних завдань.

Важливою в аспекті нашого дослідження є думка про те, що педагогічна культура “має дві форми прояву: статичну й динамічну. Статична форма відображає її як наявний рівень, який забезпечує подальший розвиток. Динамічна форма педагогічної культури виявляється у розвитку вміння реагувати на зміни, що відбуваються в навколишній дійсності й оточенні, удосконалювати себе відповідно до умов навколишнього середовища, використовуючи набуту систему педагогічних цінностей, що відповідає більш високим (конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури... Прояв як статичної, так і динамічної форм, їх діалектична взаємодія відбувається лише у процесі професійно-педагогічної діяльності та спілкування, відображаючись у кожному з компонентів педагогічної культури” [1, с. 22].

Таким чином, фахова субкультура учителя початкової школи може виявлятися лише в його цілісній професійно-педагогічній діяльності, на яку проектується також і рівень особистої культури педагога. На основі праць учених, які вивчали природу культурної діяльності особистості (Л.Виготський, П.Гуревич, В.Давидов, Б.Єрасов, М.Каган), встановлено, що педагогічна діяльність, у тому числі комунікативно-стратегічна, характеризується закріпленою за нею системою мотивів, ціннісних установок, норм, традицій і є за суттю своєю творчою діяльністю, тісно пов'язаною з процесами постійного самовиховання, саморозвитку та самовдосконалення. Отже, лише в активній діяльності можна сформувати комунікативно-стратегічну компетентність майбутнього вчителя як складову його професійно-педагогічної культури.

Комунікативно-стратегічна діяльність формується і здійснюється завжди в певному середовищі. Тому сучасний середовищний підхід вважаємо одним із важливих принципів та інтегрованою умовою ефективного формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів та його підготовки до комунікативно-стратегічної діяльності в школі.

“Під соціокультурним середовищем ВНЗ ми розуміємо простір спільної життєдіяльності студентів, співробітників університету, що забезпечує вибір цінностей, освоєння культури, життєвих смислів, способів культурної самореалізації, розкриття індивідуальних ресурсів особистості, структура якого детермінована особливостями освітньої установи. Соціокультурне середовище вишу є інтегративним чинником особистісного становлення студента, вплив якого опосередковується через включення студента в різні її сфери. Характер такого впливу обумовлений педагогічними характеристиками середовища вишу” [8, с. 47].

В університеті для формування фахових комунікативних якостей студентів, на нашу думку, необхідно не лише відповідним чином перебудувати викладання та вивчення фахових дисциплін, але й змістити акцент із роботи на рівні “викладач – студент” на завдання формування спеціально організованого культурно-навчального середовища, яке не тільки сприятиме спеціальній цілеспрямованій роботі викладачів з формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів, але й їх саморозвитку та самоосвіті. Протириччя, які виникають у середовищі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів (відмінності у вимогах викладачів, неувага до питань мовленнєвої культури студентів, ігнорування їх потреби в максимальній самоідентифікації та самореалізації тощо), здатні суттєво знизити результати спеціально організованої роботи з формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів. Так само не дають результатів розрізнені зусилля викладачів певних навчальних предметів.

Отже, середовище ВНЗ – це складна сукупність різноманітних впливів, які дають можливість студентові набувати свого суб’єктного досвіду. Цей досвід формується як за рахунок внутрішнього потенціалу студента, так і за рахунок зовнішніх зв’язків. “Метою формування соціокультурного середовища є створення такої ефективної моделі, яка культивує знання, культуру, свободу слова і думки, сприяє формуванню людини як представника групи, тобто носія її цінностей, норм, установок, орієнтацій, передбачає вироблення в неї

необхідних для цього властивостей та здібностей, виховує високоосвічену, культуротворчу особистість...” [8, с. 48].

Фахова підготовка учителя початкової школи у новому освітньому середовищі має базуватися на гуманістичній основі та особистісно орієнтованих технологіях, що, в свою чергу, викликає необхідність визначення нових принципів і методичних підходів, основним завданням яких є не лише формальна поінформованість студентів, а їх здатність до творчого застосування одержаних у вузі знань та вмінь.

У роботі з формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів дуже важливо звернути увагу на їх вміння налагодити контакт і взаємодію з учнями, тобто на формування комунікативної поведінки майбутніх педагогів. Володіння комунікативними стратегіями і тактиками виявляється найбільш виразно в поведінці вчителя. Представники соціологічної науки пов'язують соціальну поведінку індивіда з його психологічною мотивацією, яка зумовлюється необхідністю пристосування до умов середовища [9], а мову розглядають як один із стандартизованих способів адаптації до середовища і культури.

Комунікативна поведінка педагога тісно пов'язана з поняттям комунікативної стратегії, оскільки стратегію визначають як певну лінію поведінки, що визначається цільовою настановою досягнення найкращого результату в комунікації не лише шляхом ефективного розкриття змісту повідомлення, його доречної композиційної побудови, добору фактів, їх аргументації тощо, але й впливу на комунікативну ситуацію. Метою навчання мови в сучасних умовах також є підготовка майбутнього вчителя до успішного здійснення мовленнєвої діяльності шляхом самостійного вибору та використання найбільш ефективних у конкретній комунікативній ситуації стратегій і тактик, що, виходячи з вищесказаного, становить певний зразок комунікативної поведінки. Процес формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів великою мірою залежить від

комунікативної поведінки викладача, яка є не лише зразком для студента, але й об'єктом для аналізу позитивних і негативних її сторін.

Різні трактування комунікативної поведінки спостерігаються в працях лінгвістів, соціолінгвістів, психолінгвістів (Т.Винокір, І.Кон, А.Кречмар, Л.Крисін, А.Леонтьєв, Л.Нікольський, Ю.Прохоров, К.Сєдов, І.Стернін, Н.Формановська, А.Швейцар та ін.), які, виходячи з характеристики соціальної ролі людини як нормативно схваленого зразка поведінки представника даної соціальної позиції, вважають, що саме соціальна роль визначає сталі характеристики комунікативної поведінки та стратегії і тактики інтеракції [4]. Це положення розробленої вченими теорії ролей (соціальних, функціональних) приймаємо як одне із основоположних для нашого дослідження. Відповідно до нього роль учителя як комуніканта є однією з форм суспільної поведінки, яка визначається належністю до певної соціальної групи людей і зумовлена реальними ситуаціями спілкування та рольовими відносинами (симетричними, асиметричними) [5].

Комунікативна поведінка вчителя – це статусно обумовлений вибір та реалізація педагогом сукупності лінгвістичних і екстралінгвістичних засобів у системі “адресат – адресант” відповідно до комунікативної ситуації. Педагог має певний статус у суспільстві, виконує сукупність ролей, які відповідають цьому статусу, і його комунікативна поведінка зумовлена статусно-рольовою позицією вчителя як комунікативного лідера. Вона включає емоції, дії, вчинки педагога, які виражаються за допомогою вербальних та невербальних засобів і визначаються конкретними комунікативними завданнями (інформування учнів, емоційно-інтелектуальна взаємодія з ними, різні види впливу, вербальне стимулювання, активізація комунікативної діяльності школярів тощо). Отже, комунікативна поведінка включає як мовленнєві процеси, так і позамовні периферійні явища. Комунікативна поведінка вчителя будується за схемами учитель – учні, старший – молодший, суб'єкт – об'єкт, суб'єкт – суб'єкт. Це додаткове джерело інформації для учня про цілі, зміст та особливості

комунікативних дій педагога, оскільки різні типи комунікативної поведінки вчитель використовує відповідно до конкретних ситуацій спілкування.

У поведінці виявляється вольова здатність педагога керувати собою, своїми почуттями, спрямовувати власну комунікативно-стратегічну діяльність на співрозмовника. Жодна комунікативна стратегія чи тактика не може бути реалізована без урахування поведінкових аспектів комунікативно-стратегічної діяльності вчителя. З іншого боку, дослідження проблеми комунікативних стратегій і тактик педагога дає можливість розширити коло стереотипів його поведінкових дій, які допомагають оптимізувати процес спілкування з учнями, уникати помилок і недоречностей та прогнозувати можливі реакції співрозмовника. На думку американського вченого К.Пайка, будь-яка людська поведінка є певним чином структурованою і характеризується певними постійними ознаками [10]. Такий підхід дає можливість виробити єдині підходи в дослідженні комунікативно-стратегічної компетентності вчителя та його комунікативно-стратегічної діяльності як способу реалізації названої компетентності.

Висновок. Отже, право на самореалізацію як базовий принцип гуманістичної системи освіти сьогодні, як ніколи, актуальний у руслі утвердження пріоритету особистості майбутнього фахівця в системі професійної освіти, формування культури її життєтворчості. Студент, самореалізуючи себе у різних видах навчальної та самостійної діяльності, демонструє рівень сформованості різних видів професійних компетентностей, здатність застосовувати одержані знання та вміння на практиці. Тому сутність комунікативно-стратегічної компетентності вчителя початкових класів необхідно розглядати в аспекті комунікативно-стратегічної діяльності педагога, оскільки компетентність – це результат фахової підготовки в дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриньова В.М. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу як результат сформованості його педагогічної культури / В.М.Гриньова // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». - 2011. - № 1 (1). – С. 21-26.
2. Жинкин Н.И. Механизмы речи / Н.И. Жинкин. - М. : Из-во Академии педагогических наук, 1958. - 371 с.

3. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку (на материале русского как иностранного) / И.А. Зимняя. - М. : Русский язык, 1989. - 219 с.
4. Кон И.С. Социология личности / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
5. Крысин Л.П. Социолінгвістическіе аспекты изучения современного русского языка / Л.П.Крысин. – М.: Наука, 1989. – 186 с.
6. Леонтьев А.Н. Язык, речь и речевая деятельность / А.Н. Леонтьев. - М., 1969. - 214 с.
7. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. - М., 1967. - 536 с.
8. Тюльпа Т.М. Соціокультурне середовище вищого педагогічного навчального закладу як умова успішної соціалізації студентської молоді / Т.М.Тюльпа // Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. - № 3. - С. 45-48.
9. Malinovski B. The Dilemma of Contemporary Linguistics // Language in Culture and Society / Ed. By D.Hymes. – N.Y.: Harper and Row. – 1964. – P.63-65.
10. Pike K.L. Language in Relation to a Unified. Theory of the structure of Human Behaviour. – The Hague-Paris: Mouton, 1967. – 762 p.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Hryn'ova V.M. Profesiyna kompetentnist' vykladacha vyshchoho navchal'noho zakladu yak rezul'tat sformovanosti yoho pedahohichnoyi kul'tury / V.M.Hryn'ova // Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu ekonomiky ta prava imeni Al'freda Nobelya. Seriya «Pedahohika i psykholohiya». - 2011. - № 1 (1). – S. 21-26.
2. Zhynkyn N.Y. Mekhanyzmy rechy / N.Y. Zhynkyn. - М. : Yz-vo Akademyyu pedahohycheskykh nauk, 1958. - 371 s.
3. Zymnyaya Y.A. Psykholohyya obuchenyya nerodnomu yazyku (na materyale russkoho kak ynostrannoho) / Y.A. Zymnyaya. - М. : Russkyy yazyk, 1989. - 219 s.
4. Kon Y.S. Sotsyolohyya lychnosty / Y.S.Kon. – М.: Polytyzdat, 1967. – 383 s.
5. Krysyn L.P. Sotsyolinhvystycheskye aspekty yzuchenyya sovremennoho russkoho yazyka / L.P.Krysyn. – М.: Nauka, 1989. – 186 s.
6. Leont'ev A.N. Yazyk, rech' y rechevaya deyatel'nost' / A.N. Leont'ev. - М., 1969. - 214 s.
7. Reformatskyy A.A. Vvedeniye v yazykovedeniye / A.A. Reformatskyy. - М., 1967. - 536 s.
8. Tyul'pa T.M. Sotsiokul'turne seredovyshche vyshchoho pedahohichnoho navchal'noho zakladu yak umova uspishnoyi sotsializatsiyi students'koyi molodi / T.M.Tyul'pa // Naukovi zapysky NDU im. M.Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky. – 2012. - № 3. - S. 45-48.
9. Malinovski B. The Dilemma of Contemporary Linguistics // Language in Culture and Society / Ed. By D.Hymes. – N.Y.: Harper and Row. – 1964. – P.63-65.
10. Pike K.L. Language in Relation to a Unified. Theory of the structure of Human Behaviour. – The Hague-Paris: Mouton, 1967. – 762 p.

Oliyar M. P. The preparation of future elementary school teachers to the communicative-strategic activity

Abstract. The article defines the nature and structure of communicative-strategic activity of elementary school teacher. It also clarifies the role of communicative-strategic activity in the formation of professional culture of a teacher. The author described the social- cultural environment of the university as a factor of formation of communication skills of the teacher. The article also describes the connection between communication strategy and communicative behavior of the teacher.

Key words: *future elementary school teacher, communicative- strategic competence, communicative strategic activity, social-cultural environment of university, communicative behavior of the teache.*

Олияр М.П. Подготовка будущих учителей начальных классов к коммуникативно-стратегической деятельности

Аннотация. В статье раскрыты содержание и структура коммуникативно-стратегической деятельности будущего учителя начальной школы. Определена роль коммуникативно-стратегической деятельности в формировании профессиональной культуры будущего педагога. Охарактеризована социокультурная среда высшего учебного заведения как фактор формирования коммуникативных качеств учителя. Определена взаимосвязь между коммуникативной стратегией и коммуникативным поведением педагога.

Ключевые слова: учитель начальных классов, коммуникативно-стратегическая компетентность, коммуникативно-стратегическая деятельность, социокультурная среда высшего учебного заведения, коммуникативное поведение педагога.